

ADALÉK A MAGYAR NÉPISKOLAI TANTERV
TÖRTÉNETÉHEZ

Ha népiskolai tantervről van szó, a neveléstörténet iránt érdeklődő közvéleményben az 1905, 1925, 1940, 1946, 1950, 1956-os és a ma érvényben levő 1960-as tantervre gondolnak. Az összehasonlító tanterv-kutatásban rendszerint az 1869-es népiskolai tantervből indulnak ki. A tantervi anyag történetének vizsgálata során teljességére törekedve, valamennyi tantervi változást vizsgálva a felsorolás hiányos. A fogalmak tisztázása céljából eldöntendő, hogy mi legyen a változás vizsgálatának kiindulópontja, s mit tekintsünk lényeges változásnak. Úgy vélem, hogy a „jogforrás”, tehát az a törvény, amelynek alapján tantervet készítettek, nem lehet ilyen kiindulópont. Ha annak fogadnánk el, akkor új tanterv; a polgári iskolák 1927. évi tanterve, pedig az 1918-ashoz viszonyítva csak annyi a változás, hogy a hatvan éve papíron létező s az 1927. évi 12. tc. által eltörölt V—VI. osztály tantervi anyagát hagyták el. Nem jogi- adminisztratív intézkedések, hanem belső pedagógiai kritériumok alapján kell a szóban forgó kérdést megítélni. Erre vonatkozóan a didaktika megfelelő eligazítást ad (NAGY SÁNDOR: Az oktatás elmélete, Bp. Tankönyvkiadó 1960. 117—118. old.) Az iskola-típus közoktatáspolitikai funkciójából, feladatából, a kitűzött nevelési célból kell kiindulni. Az iskola tantárgyanként elrendezett oktatási anyagát az intézmény céljának megfelelően választják. A célból kiindulva a tantervi alapelvet, a tantárgyi feladatok, az óraterv, az egyes tantárgyak fogalmi körei és azok tartalma, s annak vizsgálata, hogy az anyag szükségszerűen milyen módszerek hordozója, azok a tényezők amelyekből az adott tanterv lényegét, a változások mérvét biztonsággal lehet megítélni. A tantervkutatás szempontjából az is lényeges, hogy az oktatás-nevelés gyakorlatában milyen tendenciájú volt a hatása és milyen hatásfokkal realizálódott.

Ebből a nézőpontból a népiskolai, általános iskolai tantervek sora kiegészítésre szorul. Az 1877. évi tantervben lényeges, szerkezeti elemeket érintő, sőt politikai funkcióját is módosító változások vannak, annak ellenére, hogy a bevezető rendelkezés az előzőre s annak „jogforrására” az 1868. XXXVIII. tc. 48.§-ra hivatkozással ezt leplezi. Hasonló a helyzet az 1918-as tantervvel is. A változások alapján mindkettő új tanterv.

1945-ben a fasiszta rendszer likvidálása után hazánkban megindult a köznevelés demokratizálása. A VKM 75 000/1945. számú rendelete életbe léptette az ált. iskola V. osztályának tantervét, illetőleg ennek megfelelően módosította a népiskola, polgári iskola és gimnázium tantervét. Társadalmi-politikai törekvéseinknek megfelelően közoktatási intézményeink célkitűzése is megváltozott, kitűztük a köznevelés korszerű demokratikus átalakítását, az egységes közműveltségi alapvetés megadását, a „magyar közösség egészéből történő helyes tehetségkiválasztás és gondozás általános megszervezését”, a helyes pályaválasztás előkészítését. A

műveltség alapanyagába fölvettük „nem szakiskolai célkitűzéssel” a gazdasági gyakorlatokat, műhelygyakorlatokat és kereskedelmi gyakorlatot, illetőleg a mértani rajzot. Minőségi változások kezdetét jelentette az is, hogy a népiskola V. és VI. osztályában a szakosítást megkezdte a meglévő tárgyi és személyi adottságokkal. Dinamikusan, távlati hatásában megítélve növekszik jelentősége, mert a bevezetéssel az általános iskola napjainkig tartó fejlődésének első lépéseit tette meg. A fentebb felsoroltak alapján az 1945-ös átmeneti jellegű csonka tantervet is új tantervnek kell tekinteni.

Az 1877. évi tantervről

A kiegyezés után 10 évvel a kapitalizálódó magyar társadalom közoktatáspolitikai célkitűzései módosultak és ennek megfelelően a tantervvel szemben támasztott követelmények is. A magyar uralkodó osztály egyre türelmetlenebb nemzetiségi politikát folytatott, megindult az erőteljes magyarosítás. Az elemi népiskolai tanítás központja a magyar nyelv lesz. A tanterv mintegy előhírnöke 1879. XVIII. tc. bevezetésének, mely a nem magyar tannyelvű iskolákban egyaránt teszi a tanító és tanuló kötelességévé a magyar nyelv megtanulását. Ezért a két évvel később a nem magyarajkú elemi népiskolák számára kiadott tantervben a népiskola mind a 6 osztályában „beszéd- és értelemgyakorlat” útján a legmagasabb óraszámban tanítják a magyar nyelvet.

A bevezető rendelet a következőképpen indokolja a magyar nyelv tanítását: „4. Mind az iskolai hatóságok, mind a tanítók felhivatnak, hogy az elemi népiskolában a tanítás fősúlyát:

Az anyanyelvi oktatásra fektessék s erre, nézve különösen használják fel a beszéd- és értelem-gyakorlatokat; az olvasókönyvekben foglalt olvasmányok és mondatok értelmi taglalását; a nyelv alaktanának szabály szerinti mélyebb taglalásába ne bocsátkozzanak, e részben szorítkozzanak főleg a helyesírás megtanítására szükséges nyelvtani legfőbb alakok ismertetésére.”

A kapitalizálódó magyar gazdaság több és szakszerűbb termelést kívánt, ez az igény a tantervi anyagban jól nyomon követhető. A számtan-mértan, természettudományos tárgyak, földrajz, rajz súlya megnőtt, növekedett az óraszámuk, anyagfelépítésük módszeresebbé vált, a helyi tanmenetekben a termelés helyi igényeinek teret biztosítottak.

A tanterv didaktikai értéke szempontjából nem lényegtelen, hogy felhasználta az előző 8 év közoktatási tapasztalatait, ami pedagógiailag megalapozottabbá, jobban realizálhatóvá tette.

Az 1870-es évek közoktatási állapota az 1868-as tanterv végrehajtását kompromisszumokra kényszerítette. A helyi hatóságok, tanítók, a reális valósággal, a nagyfokú hiánnyal, lemorzsolódással, a szülők szociális helyzetével, kulturális érdeklődésével, az általános társadalmi érdeklődéssel, nem különben az iskolafenntartók gazdasági helyzetével számolva, a hat osztály anyagát négy évfolyamra szorították össze. Ezt a bevezető miniszteri utasítás szigorúan megtiltja. „... Szigorúan kötelezzetük minden iskolai hatóságot: ... A mindennapi elemi iskolás gyermeket az alábbi tantervben hat évi tanfolyamra kiszabott tanulni valókra hat év elforgása alatt taníttatni meg”.

Ezek után pedig bemutatom szövegszerűen is, hogy miben különbözik az 1877. évi tanterv az 1869-es tantervtől.

„Az elemi népiskolai tanítás központjával a magyar (anyai) nyelv szolgál, melyet úgy kell oktatni, hogy azon a gyermek akár eredeti, akár figyelmeztetés (tanulás) útján szerzett gondolatát tisztán tudja kifejezni, azután gondolatait következetesen és szabatosan tudja egymás után sorozva előadni, végre azokat helyesen tudja leírni.

Az elemi iskolai nyelvtani tanításban tehát a cél az, hogy a gyermek tisztán, világosan és természetes hangsúlyozással tudjon beszélni, vagy gondolatait előadni.

E célra nem egyedül a szorosan vett nyelvtan tanításával lehet eljutni, hanem fel kell e végből használni az iskolai tantárgyak mindegyikét, bármi tárgyról szól, avagy beszél a gyermek, a tanítónak mindig szigorúan kell őt arra vezetni, figyelmeztetni, hogy beszéde nyelvtanilag is helyes legyen s e szoktatás útján kell bevezetni nyelve ismeretébe.

A többi tantárgy közt legalkalmasabban lehet az ebbeli tanítás eszközeiül felhasználni a beszéd- és értelemgyakorlatokat, az írást, olvasást.”

A magyar nyelvtan feladatát és a tanításához adott utasítást a következőkkel egészíti ki:

„Az elemi iskolai tanulóknak, különösen pedig a népiskolai növendéknek szükséges nyelvtani ismeretek megszerzését a többi tantárgyak tanításával és a mint fenebb ki van mutatva, az olvasás és írás gyakorlásával lehet egybekötni s mindazt, a mit e tantárgyból, a tanítás e fokán tudni szükséges, ezen mód szerint lehet legsikeresebben megtanítani.

Ezek szerint az elemi s kivált a népiskolai tanítók szoros kötelessége, hogy a magyar (az anyanyelv) tanításában, a főszólyt az olvasmányok és a mondatok értelmi taglalására és fejtegetésére s a szók mondatokba foglaltatására fektessék, ezekkel kapcsolatban a nyelvtani alaktan tanítását leginkább a helyesírás alapjával szolgáló tudnivalókra szorítsák.”

Mennyiségtan

A IV. osztályban a számtanítás köre nem terjed korlátlanul ezren felül, mint az 1869-es tantervben, hanem csak annyiban, „amennyire azt a gyermek tapasztalati körébe eső gyakorlata szerint fennakadás nélkül tenni lehet.”

Egyedülállóan, nyilvánvalóan kellő közoktatási tapasztalat hiányában az 1869-es tanterv a IV. osztályba teszi a törtszámokkal való alpműveleteket. Az 1877-es csak az egyenmű törtszámokra szűkíti az ismeretkört.

„Átmege az egyenmű törtszámok gyakorlására. — A törtek fogalmát tárgyilag is, elvontan is magyarázza. A példákat előbb mindig szóval fejteti meg és csak azután foglaltatja írásba.

Ez év folyama alatt a törtszámok tanítását egyenmű törtekkel való műveletekre, vagy legfelebb olyanokra kell szorítani, melyek szemléltetés útján egymásra könnyen visszavihetők.”

Az V—VI. osztály anyagát átrendezi. Az V. osztályba veszi a tizes számrendszer tüzetes kifejtését, a közönséges törtekkel való számítást és ezzel kapcsolatban tanítja a tizedes törteket. Az 1869-es tanterv mindezt a VI. osztályban tárgyalja. Az előző tanterv V. osztályából átveszi a VI.-ba az arányosság fogalmát és szabályait, a hármasszabályt és az egyszerű kamatszámítást.

A tanterv szövege:

„V. osztály.

A számlálás tanítása a megelőző osztályokban már be levén végezve, a tanító feladata az eddig tanultak gyakorlásán kívül:

A tizes rendszer tüzetes kifejtése.

A közönséges törtekkel való számítás és ezzel kapcsolatban a tizedes törtek tanítása.

Legelőször kifejti a tizedestörtek fogalmát. A tizedestörtekkel való számítás írásbeli módját, az egész számokkal való munkálatokkal oly szoros összeköttetésbe hozza, hogy a tanuló a közönséges tört, az egész és a tizedes tört-számokkal való munkálkodás közt semmi új szabályt ne lásson.”

VI. osztály.

„A fenebbiek, különösen a tizedestörtek, folytonos gyakorlása mellett átmege a tanító:

A tanítás eddigi folyamán előfordult arányossági példákat sűrűbben veszi elő és azokat élőszóval gyakorolja; azonban az arányosság fogalmát és szabályait az eddig tanultakból úgy hozza ki és úgy tanítja meg, hogy a tanuló ezekben semmi különös új tanulni valót ne lásson, hanem azt eddigi ismereteinek csak más alakú alkalmazásának tekintse. Így megy rá a hármasszabály tanítására is és ez által az egyszerű kamat írásbeli számíttatására.

A fentebbiek, különösen a közönséges törtek folytonos gyakorlása mellett átmege a tanító:

A szóbeli (fejbeli) számvetés gyakorlásának könnyítésére, megtanítja az úgynevezett »olasz számítási fogásokat« (Welsche Praktik) is.

Az egyszerű kamatok kiszámításáról átvezeti őket az összetett kamatok kiszámítására. Gyakorolja a társaság- és vegyítés szabályait.”

Földrajz

Az órák száma 6-ról 8-ra emelkedik s ezzel lehetővé válik, hogy a változatlan terjedelmű és mélységű anyagot 3 évről 4 évre húzza szét.

III. osztályban „a lakóhely rajzáról rávezettetnek a földabrosz ismeretére . .

A lakóhelynek és ennek legközelebbi környékének természeti képét meg-eleveníti a tanító az azon szemlélhető falvakkal, városokkal, lakóik sajátságaival, a vidéken előjövő (élő) nevezetesebb állatokkal, növényekkel, feltűnőbb föld-vagy kőzetnekem ismertetésével.”

IV. osztályban „... utaztatási modorban terjeszkedik ki a haza különböző vidékeinek ismertetésére . . .

... megismerteti velük a magyar birodalommal határos országokat . . . Európa legáltalánosabb képét

... E képet még általánosabb vagy lehető legnagyobb körvonalakban kiegészíti a föld öt részének, a száraznak és a tengereknek általánosan ismer-tetett képével s végre ugyanezeket megmutatja a földgömbön is.”

V. osztályban „... a magyar birodalom síkjainak, dombos, hegyes és völgyes vidékeinek, vizeinek vidékenkénti ismertetése mellett megtanítandó ugyancsak a vidékenkint előjövő termények; a lakosok feltűnőbb szokásai, a vidékeket összekötő főbb országutak, vasúti és hajózási vonalak; az ipar és kereskedelem általános ismertetése. Hasonló képet kell felmutatni Európának, de lehető legáltalánosabb vonalakban. Ismertetni kell ily modorban, de még szorosabban összevonva a föld többi részét is . . .”

	I. osztály			II. osztály			III. osztály		
	1	2	6	1	2	6	1	2	6
	tanítós			tanítós			tanítós		
Hit- és erkölcsan	1	(1 ² / ₄) 2	2	1	(1 ² / ₄) 2	2	1	(1 ² / ₄) 2	2
Beszéd- és értelem- gyakorlat	1	(1 ² / ₄) 1	3	1	(1 ² / ₄) 2	3			
Olvasás, írás	2	(4 ² / ₄) 4	8	2	(3) 4	6	(1) 2	3	6
Magyar nyelvtan (anyanyelv)					(1 ² / ₄) 2	2	(1 ² / ₄)	(1 ² / ₄) 2	4
Számítan-mértan	1	2 ² / ₄	5	(1) 2	2 ² / ₄	5	(1) 1 ² / ₄	(2) 3	5
Földrajz							(3/4) 2 ² / ₄	(1 ² / ₄) 1	2
Történelem és alkotmánytan (polgári jogok)									
Természetrájz (terményrajz)									
Természettan és vegytan (természettan) ...									
Éneklés	1	1	(2)1	1	1	(2)1	1	1	(2) 1
Rajzolás***								2	3
Testgyakorlás.....	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Gazdasági és kertészeti gyak.							Együtt szerda- szombat délután		

Megjegyzések: Az általános óraterv 1, 2, 3, 4, 6 tanítós iskolák részére készült.

* Öt tanítós iskola részére óraterv csak az 1877-es óratervben van. 1879-ben 15 715 iskola volt (Kis ÁRON: Magyar népoktatás története, Bp. Franklin, 1881. 78. o.) 1910-ben 16 455 iskolából 80% 1—2 tanítós, 6 és ennél több tanítós 4%. (Elemi népoktatás enciklopédiája, Bpest, 1912, 305. o.) Az 1—2 tanítóst azért vettem, mert az akkori állapotokra legjellemzőbb, a 6 tanítós óratervet pedig a mai viszonyokkal való összehasonlítás végett.

VI. osztályban: „... meg kell tanítani a mértani földrajzból a népre nézve legszükségesebb és legáltalánosabb elemeket. Nevezetesen tanítani kell: Az égről és földről. — A láthatárról. — A napról. — Az esti és reggeli hajnalcsilagról. — A bolygókról.

A földről, különösen annak alakjáról, forgásáról. A földön előjövő évszakkokról. — A forró, mérsékelt és hideg földövekről. — Az állatoknak és növényeknek a földön való elterjedéséről.

A holdról, annak változásairól, fogyatkozásáról és a napfogyatkozásról.

A legnagyobb általánosságban valamit az álló csillagokról.”

Természetrájz

Az 1869-es tantervben „természetrájz”. Az V—VI. osztály anyagát rendezik. Az ásványtani, talajtani ismeretek a VI.-ból az V.-be kerülnek és az állattan i ismeretek csak a VI. osztályban szerepelnek.

V. osztályban:

„Téli hónapokban tanít a népet közelről érdeklő ásványokról és kőzetekről, felmutatván azokat lehetőleg természeti példányokban. A sziklafajokból főleg

IV. osztály			V. osztály			VI. osztály		
1	2	6	1	2	6	1	2	6
tanítós			tanítós			tanítós		
1	(1 ^{2/4}) 2	2	1	(1 ^{2/4}) 2	2	1	(1 ^{2/4}) 2	2
(1) 2	(2) 3	5	(1) 2	2	3	(1) 2	2	3
1	1 ^{2/4} (3 ^{2/4}) 2 1 ^{2/4} (1 ^{2/4}) 3 2/4 1	(5) 4 5 2	(1 ^{1/4}) 1 ^{2/4} 2/4	(-) 1 (2) 3 1	(-) 2 4 2	1 ^{2/4} - 2/4	(-) 1 (2) 3 (-) 1	(-) 2 (5) 4 (-) 1
			(1 ^{1/4}) 1 ^{2/4}	(1) 2	3	(1) 1 ^{2/4}	2	3
			(2/4) 1	1	2	(3/4) 1	1	3
			2/4	(1) 2	3	2/4	(1) 2	3
1	1	2	1	1	(2) 1	1	1	(2) 1
1	(-) 2	3	1	(-) 2	3	1	(-) 2	3
1	1	1	1	1	1	1	1	1

Együtt szerda-szombat délután

Együtt szerda-szombat délután

** A zárójelben levő szám az 1869-es óraterv száma, (-) azt jelenti, hogy abban az osztályban az a tárgy nem volt.

*** Rajzolás az 1869-es óratervben csak a 6 tanítós, az 1877-es óratervben a 2 és több tanítós iskolában volt.

azokat ismerteti, melyeknek elmállásából eredett és támadt a termőföld s azokról, melyeknek a közéletben eszközök és épületek készítésére hasznukat veszik.

Tavaszi és nyári hónapokban tanítja ugyancsak a népet közelebbről érdeklő növényeket, ezeket is természeti példányokban mutatja meg a gyermekeknek s rajzaikat egyedül ismétléskor használja."

VI. osztály:

„A fenebbi eljárás szerint:

Téli hónapokban lehetőleg természetben ismerteti a népet közelről érdeklő állatokat; rajzaikat csak oly esetben használja, ha azokat természetben fel nem mutathatja.

A tavaszi és nyári hónapokban az állatok ismertetésének folytatása mellett ismétli a növényekről a fenebbi évben szerzett ismereteiket."

Gazdasági és kertészeti gyakorlatok

Az ipar tanítását és a tanterv helyi alkalmazását hangsúlyozza.

„Oly vidéken, hol inkább iparral, mint mezeti gazdálkodással foglalkoznak, túlsúly fektetendő az ipar tanítására.

A hol csak lehet, a vidék szerint a házi ipar egy-két ágát is gyakorolni kell."

A népiskolák túlnyomó többségében összevont osztályban tanítanak, amely egyes tárgyak, így az ének összevont tanításával járt. Erre utal a tanterv: „ott azonban, ahol az egész iskola egy tanító vezetése alatt áll, okkal-móddal több osztályt együvé lehet ugyan fogni s együtt tanítani, mindamellett az énektanításban a természetes lépcsőket éppen úgy meg kell tartani, mint a számvetés tanításában.” A tantervét teljesen megváltoztatják. Az alábbiakban összevetem a két tantervet.

1869. I. osztály: „A hallóérzék gyakorlása és a hangképzési gyakorlatok mellett, hallás után, szabatos előadással tanulnak néhány dalocskát, öt hangkörben.”

1877. I. osztály: „Elemi gyakorlatok egy hangtól háromig, folytatva azt öt hang gyakorlásáig.”

1869. II. osztály: „A múlt évben megkezdett gyakorlatok tovább vitele mellett, az ének hangjai szemléletileg és fokozatosan felmutatandók, azonban minden tudományos ismertetés nélkül.”

1877. II. osztály: „Az előbbi évben megkezdettek folytatása hat hangon, azután fejlesztve egészen nyolcz hangig.”

1869. III. osztály: „Tanítani kell az énektan elemeit röviden, különösebben a hangkörök, keményhangsor és hangnemek felfogása és begyakorlása mellett elébb egy-, később két szólamú éneklésben gyakorlandók.”

1877. III. osztály: „Nyolc hangú gyakorlatok nagy hangközökben; az alakító jegyek gyakorlása.”

1869. IV. osztály: „A múlt évben megkezdettek gyakorlása mellett, a fősúlyt a lágyhangsor és hangnemek ismertetésére és begyakorlására kell fektetni. Ezen kívül a tanulók két-, három szólamú éneklésben gyakoroltatnak.”

1877. IV. osztály: „Az alakító jegyek folytatása; a hanglétrák ismertetése.”

1869. V. osztály: „Megismerik a magyar hangsort s begyakorolják a nehezebb hangköröket, ezen felül gyakoroltatnak a három- és négyhangú homophon éneklésben.”

VI. osztály: „Az előkéek különböző fajainak ismertetése és begyakorlása mellett, tanulnak két-, három- és négyszólamú könnyebb polyphon énekeket.”

1877. V—VI. osztály: „A hanglétrák folytatva. Gyakorlatok különböző alaphangokból. Khorálok és népdalok.”

Rajzolás

Nem kötelező a népoktatási törvény szerint, mégis ragaszkodik ahhoz, hogy „ahol csak mód van benne mindenütt fel kell venni”. Az indokok egyben tantárgyi feladatok is . . . „miután ez a látásbeli és kézi ügyesség, az ízlés és a nemzeti csinosodás kimívelésére szolgáló, majdnem egyedüli képző eszköz; *miután rajzolásbeli jártasság nélkül az ipar soha ki nem fejlődhetik . . .*”

Az alaptörvény a leányiskolák tantárgyairól nem intézkedik. Mindkét tanterv II. fejezet „Jegyzet”-e foglalkozik a leánynövendékek tantárgyaival. Az 1877-es jelentős lépést tesz a leányiskolák tantervi egyenjogósítása felé azzal, hogy elhagyja az 1869-es *a.* pontját s a mértant, a testgyakorlást kötelező tárggyul veszi fel.

III. Az általános óratervi részben egyes tantárgyakat kiemel.

1869-es tanterv: „A tantárgyak közül több idő fordítandó az olvasás-, írásra, anyanyelvre és a számvetésre, mint a többiekre.”

1877-es tanterv: „A tantárgyak közül legtöbb időt az olvasás-, írásra, anyanyelvre és a számvetésre kell fordítani. A többi tantárgyakat, kivált az osztatlan népiskolákban, az olvasókönyvek olvastatása mellett az olvasmányok segítségével lehet megtanítani, ezek mellett a földírásra a földabroszokat, a természetiek tanítására az evégre összeállított gyűjteményekben foglalt tárgyakat kell felhasználni; a természet- és vegytan tanításában kísérletek felmutatása nélkül alig lehet némi sikert elérni.”

Mindkét tanterv V. fejezete az előírt taneszközökről szól. Az 1877-es teljes részletességgel felsorolja a használható térképeket, „szemléleti képeket”, színezett falitáblákat. Figyelemre méltó, hogy a felsorolt 55 falitáblából 44 termelési tárgyú.

Ференц Арато

ДАННЫЕ К ИСТОРИИ УЧЕБНЫХ ПЛАНОВ ВЕНГЕРСКИХ НАРОДНЫХ ШКОЛ

Венгерская народная школа (начальная школа) стала всеобщей и обязательной на основе XXXVIII-го закона 1868-го года и с этого момента начинается ее развитие. После издания этого закона несколько учебных планов занимались модернизацией народного образования. Автор показывает изменения внесенные учебным планом 1877-го года по сравнению с оригинальным (первым) учебным планом.

Ferenc Arató :

A DATUM TO THE HISTORY OF THE HUNGARIAN ELEMENTARY SCHOOL CURRICULUM

The Hungarian elementary school education became compulsory and began to develop on the basis of the 1868. XXXVIII. Act. After the law had been enacted several curricula dealt with the modernization of the elementary education. The author points out the changes brought about by the elementary school curriculum of 1877 as compared to the original (the first).